

Het verhaal achter een verhalenvertelster

Gesprek met Titia Tarenskeen

Mijn tante Titi is een bijzondere vrouw. Voor de oorlog, zij was toen vijftien lentes jong, verloor de oudste broer van mijn vader, die al een volwassen jonge man was, in het toenmalig Nederlands Indië zijn hart aan haar. Na de oorlog trouwden zij en ze leefden nog lang en gelukkig. Waar of niet waar, zo ken ik die geschiedenis. Stof genoeg voor een roman, misschien wel. Nog steeds vormt tante Titi met regelmaat het stralende middelpunt en de spil van ‘selamatans’, waarbij familie en vrienden vergast worden op heerlijk eten, muziek en verhalen. Sinds een jaar of tien is zij – naast vele andere bezigheden – verhalenvertelster. Zij heeft haar verhalen verteld in vele culturele centra, op de radio, op scholen.

Voor mij redenen genoeg om met haar te praten over haar verhalen, haar ‘optredens’ als vertelster en over de rol van haar ‘land van herkomst’ in die verhalen. Het verhaal achter een verhalenvertelster, in haar eigen woorden.

Frank Tarenskeen

Hoe het zo is gekomen

‘Ik ben geboren op 1 januari 1923 in Bandoeng in het voormalig Nederlands-Indië. Bandoeng, de hoofdplaats van de Preanger, eigenlijk de “Parahyangan”, hetgeen betekent: de tuin der goden. Stel je voor, Frank, geboren te zijn in de tuin der goden! Ik ben “professioneel” verhalenvertelster sinds een jaar of tien. Verbaast me nog steeds. Met verhalen vertellen begon ik vanaf dat ik praten kon. Natuurlijk, iedereen vertelde verhalen aan elkaar, dat was iets wat je gewoon deed. Mijn tantes, mijn oma, vooral mijn moeder moest van ons steeds

dezelfde verhalen vertellen, we vroegen erom, en steeds opnieuw lagen we in een deuk. Ik ben geboren onder het vertellen. Dat was het begin. Toen kwamen we na allerlei omzwervingen in Holland. Het leven in Holland is een verhaal apart, maar in 1989 ging jouw oom Dick dood. In de zomer van ’90, toen het verdriet mij nog steeds tegen de muren deed opklimmen en de kinderen op vakantie waren – ze hadden me mee willen nemen, maar ik wou niet – las ik bij toeval in een tijdschrift over een schrijfcursus “voor witte en zwarte vrouwen”. Hoe vind je dat nou. Wat

een onzin. Ik ben koffie verkeerd.

Toch, zou het iets voor mij kunnen zijn? Ik belde de organisatie of dat mocht en dan het liefst ingedeeld bij de “zwarte” vrouwen. Dat kwam goed uit, er hadden zich veel witte maar slechts twee zwarte vrouwen ingeschreven, een uit Chili en een uit Suriname. En ik dus uit Indië.

Maar ik was zo vol van alles behalve schrijven, dat ik op de aankondiging van de cursus de kleine lettertjes in het geheel niet gelezen had.

De cursus werd geleid door Astrid Roemer van wie ik in allerijl wat uit de bibliotheek had gelezen. Wij zaten daar met onze blocnotes en schrijfgerei, zei zij: “Begin maar.” Ik zei: “Begin maar?” De vrouw naast me siste: “Dat heb je toch al gelezen?” Had ik dus niet. Wat bleek? Je moest een figuur uit je leven voor ogen hebben, een figuur die veel voor je betekende of betekend had, het mocht ook je zelf zijn. Ik dacht toen snel aan mijn oma. Ik schreef in mijn mooiste schoonschrift op: “Mijn oma”. In vijf à tien minuten moest je in ieder geval iets opgeschreven hebben. Na twee minuten was ik klaar, dus ik zeg tegen haar, net als tegen de juffrouw op school: “Ik ben klaar!” “Nu al?” Ik zeg: “Ik moet verschrikkelijk naar de wc.” “Ben je klaar?” “Ik ben klaar.” En zo is het begonnen. Ik ging over mijn oma vertellen, iedereen vertelde over zijn eigen figuur. We bekeken het

van elkaar, feedback werd dat genoemd. Op het einde van de week lazen we allemaal ons eigen verhaal voor. Er was toen een Surinaamse, die zat bij de dichterskring, die ging iets Surinaams, weet ik veel wat, openen in Utrecht, en zij wilde dat ik het verhaal van mijn oma voorlas omdat ze het zo mooi gevonden had. Dat heb ik gedaan. Maar dat ging om voorlezen. Nu weet je, dat ik met een groep vrouwen met zang en muziek optreed. Voor die groep snuffel ik wel eens in advertenties of daar iets bij zit waar wij wat aan kunnen hebben. Zo stuitte ik op cursussen “klank”, “bewegen”, “presentatie op toneel”. Ik ging daar vaak naar toe. Op een van die cursussen, je raakt met iedereen aan de praat, ontmoette ik een vrouw, die toen ik haar vroeg wat ze voor de kost deed, antwoordde: “Ik ben verhalenvertelster.” Ik zei: “God wat leuk, maar wat doe je voor de kost?” “Ik vertel verhalen.” Ik zei verbaasd: “Is dat een baan? Verdien je daarmee?” Zij vertelde me dat het verhalen vertellen, de orale literatuur, sinds kort erg in opkomst was. Die vrouw was Anne van Delft, die sinds enkele jaren rond de jaarwisseling het Vertelfestival in De Balie in Amsterdam deed. Zij nodigde me toen uit voor een workshop de week daarop. Ik ging erheen, en het was een openbaring. Ik dacht: ja, dit is wat ik doen wil! Ik ben meteen in het diepe gegooid, ze heeft me gevraagd voor het Festival in De Balie. Daar heb ik jaren meegedraaid, en van lieverlee werd ik her en der gevraagd om te komen vertellen. En dat doe ik vandaag de dag nog steeds, in bibliotheken, culturele centra, op scholen, op een open plek in het bos en onder de waringin.’

Hoe de verhalen ontstaan

‘Bij alles wat ik schrijf, alles wat ik vertel, is er een bepaald iets waar mijn liefde naar uitgaat. En terwijl ik schrijf, komen daar andere dingen bij, alsof het vanzelf gaat. Bijvoorbeeld dat verhaal over mijn oma, waar ik zelf heel dol op ben, en waar ik ook veel succes mee gehad heb, die oma uit mijn verhaal is mijn oma niet. Het is een beetje mijn ene oma, een beetje mijn andere oma, een stukje van mijn moeder, een stukje van een vriendin van mijn moeder, een stukje van mijn tante en het meeste van mijzelf. En dat is eigenlijk met alle verhalen zo. Soms is het ook zo dat ik voor een bepaalde gelegenheid gevraagd wordt een verhaal te vertellen, zoals voor de opening van een tentoonstelling. Dan vraag ik waar het verhaal over moet



Tante Titia en haar dochter Pink

gaan, en dan wordt gezegd: “Over de liefde, of over wat dan ook, geeft niet wat.” En dan denk ik: wat past bij die persoon? En dan kom ik bijvoorbeeld op schoentjes, want op veel van jouw schilderijen zijn schoentjes te zien. En via die schoentjes ga ik dan naar de liefde, ja zo gaat dat, en zo ontstaat een verhaal.’

Tante Titi refereert hier aan een leuk verhaal dat ze enige jaren geleden op haar eigen bijzondere wijze bij de opening van een tentoonstelling van mijn schilderijen heeft verteld.

Het schrijven, de voorbereiding

‘De voorbereiding gebeurt bij verschillende gelegenheden op verschillende manieren. Soms vertel ik zomaar, omdat iemand zegt: “Ik heb zin in een verhaal. Heb jij zin een verhaal?”

Maar voor een middagvullend programma, voor een publiek dat ik niet ken, neem ik vaak een verhaal dat ik al ken, dat gaat dan vanzelf. Maar soms, als het om nieuwe verhalen gaat die mij bezighouden, krijg ik allerlei invallen die ik dan op kleine papiertjes schrijf. ’s Avonds in bed, of tijdens het koken, tussen de trassie, de bawang puti en het ge’goreng, dan schrijf ik op keukenpapier een zin die me invalt. Ik hou heel erg van mooie zinnen. Dat weet ik van mezelf, maar wordt me ook door Anne van Delft, die ook neerlandica is, verteld. Zij noemt het “literair”. Ik vind het gewoon leuk, als het mooi klinkt. En dan af en toe wat “petjok” tussendoor, het andere uiterste. Het belangrijkste in een verhaal is dat het goed loopt, maar die mooie zinnen schrijf ik op, en leer ik echt uit mijn hoofd. De rest gaat daar dan vanzelf tussendoor. Niet alle zinnen kunnen even mooi zijn. Toch?’

Even komt het gesprek naar aanleiding hiervan op de schilderkunst. Zoals een doek niet altijd vol geschilderd hoeft te zijn en zelfs grote velden die wel beschilderd zijn leegte kunnen betekenen, zo functioneren misschien wel de 'gewone' zinnen tussen de 'mooie' zinnen door. Via deze overpeinzingen keren we terug naar het vertellen:

'Vaak is een verhaal gewoon leuk, het publiek amuseert zich. Maar een enkele keer, en het kan gaan om een verhaal dat al vaker verteld is, wordt het echt mooi. En dat heeft te maken met de tijd die je je kunt om het stil te maken, leeg als het ware. Ook een vertelling hoeft niet helemaal gevuld te worden, je moet niet van alles uit gaan leggen.'

Het vertellen, de presentatie

'Er is een groot verschil tussen toneelspelen en vertellen. Op het podium staan acteurs altijd in het felle licht en het publiek zit in het donker. Toen ik voor het eerst in theaters optrad en vroeg om meer licht in de zaal en minder op mezelf wakte dat nogal verbazing. Er kon wel voor 'zaallicht' gezorgd worden – wat inhield dat alleen de eerste twee rijen voor mij zichtbaar waren – want anders moesten alle lichten aan en "dat kon toch zeker de bedoeling niet zijn?!" Nou dat was 't toevallig net wel, want contact met het publiek is een eerste vereiste voor een verteller. Communicatie, toch, Frank!

Een voorstelling bestaat meestal uit drie kwartier voor de pauze en nog een half uur erna. Meestal begin ik met een eenvoudig, toegankelijk, kort verhaal ter kennismaking. Dan weet iedereen hoe mijn stem klinkt, hoe ik mij beweeg, hoe ik mijn handen gebruik. En ikzelf weet dan hoe er gereageerd wordt; hoe ik ze bij me op schoot kan krijgen! Daarna kan het "grote werk" beginnen.

Het hangt natuurlijk van het verhaal af hoe ik vertel: ingehouden of uitgelaten en alles daartussenin. Vaak zing ik erbij of gebruik mijn kleine gambongs om sfeer te scheppen. Daar wordt ook de mimiek bij aangepast. Soms met handen en voeten, maar even vaak ook alleen stem en ogen. Dat gaat intuïtief, dat gebeurt ter plekke. Waar het om gaat is altijd de intentie dat elk verhaal dat je vertelt wáár is.'

Het land van herkomst

Als 'Indo van de tweede generatie' heb ik mij vaak tevergeefs geprobeerd voor te stellen hoe het voor de generatie van mijn ouders geweest is, het moeten vertrekken van de geboortegrond, op een beetje merkwaardige wijze 'repatriëring' genoemd. Weggaan uit een wereld die met hun vertrek ook meteen gedoemd was te verdwijnen. Ik vraag mijn tante hoe ze dat ervaren heeft, en hoe haar 'land van herkomst' in haar verhalen doorwerkt.

'In de eerste plaats vind ik niet dat je moet zeggen dat dat land, die wereld waarin ik ben opgegroeid, niet meer bestaat. Zolang degenen die het meegemaakt hebben nog niet dood zijn, sterker nog, zolang de verhalen blijven bestaan die in dat land hun wortels hebben, bestaat dat land, die wereld nog.

Toen ik net in Holland gekomen was vanuit Nederlands-Indië, moest ik wat mensen uitnodigen voor het jubileumfeest van mijn pianolerares. Ik zat in het feestcomité en mij was opgedragen een aantal mensen te bellen. Ik belde naar haar allereerste leerling, ene Paul, toneelspeler te Amsterdam, om te vragen of hij ook wilde komen. Het eerste dat hij me vroeg was: "Bent u Indische?" Ik zie mijzelf nog blozen aan die telefoon, want in die tijd wilde ik absoluut accentloos praten. Ik wilde in dat opzicht Nederlandser zijn dan de Nederlander. Niet dat ik me

schaamde Indische te zijn, integendeel, zo ben ik geboren, zo leef ik en zo ga ik dood. Maar ik wilde keurig praten. En ik praat zo keurig als ik kan, en hij zegt: "Bent u Indische?" Ik zweeg. En het grappige was, na een tijdje zei hij: "Bent u er nog?" "Ja," zei ik. "U schaamt zich er toch niet voor? Ik vind het enig om uw accent te horen en te herkennen." Zo heeft hij eigenlijk mijn hele manier van praten, doen, en later dus ook vertellen beïnvloed. Ik dacht ja: het is te zien dat ik Indische ben, waarom zou je het niet mogen horen ook? Toen ben ik, zonder verkramptheid, gewoon, op mijn eigen wijze blijven praten. Deze onbekende Paul heeft mij daartoe gebracht, van de ene op de andere dag.'

Tempo doeloe

'Mijn opzet, toen ik begon te schrijven, ook bij het verhaal over mijn oma, is altijd geweest dat ik het geluk, het plezier, het gemak dat ik daar ondervonden heb een plaats wilde geven, maar dan wel zonder ook maar een zweem van nostalgie, van zwaar, sentimenteel hypervervangen dat je vaak ervaart bij Indische mensen die het over 'tempo doeloe' hebben. Ik denk dat mij dat lukt omdat ik zelf een licht mens ben, licht van aard, en daarom hoef ik mijzelf daarin geen geweld aan te doen. Toch probeer ik er alert op te blijven. Het grenst er wel aan, het blijft raken aan 'tempo doeloe', hoe kan het anders. Maar zonder het zwaarmoedige van heimwee naar die wereld. Je kunt natuurlijk niet altijd blijven vertellen over geluk. Maar zelfs ongeluk, dood, verdriet zouden met een mate van lichtheid benaderd kunnen worden zonder te tornen aan authenticiteit en diepte. Als ik op die manier vertel dan denk ik: "Lekker!" En hebben mensen daar moeite mee: jammer dan.' ■

Een verhaal van Titia Tarenskeen

Mijn Oma

Zal ik je van mijn oma vertellen? Hoe mooi ze was? Zo zacht en hoog, met van die fonkelende ogen? ‘Matanya galak,’ konden mijn ooms wel eens meesmuilend zeggen: ‘Ma heeft van die gevaarlijke ogen.’

Ze was groot voor een Indische. Altijd gekleed in sarong en kabaya; geborduurde muiltjes aan de voeten; een goud-glinsterende speld op haar boezem. Een hoge boezem. ‘Kaya Kropper’, kon ze zeggen, als een kropduif, en lachte dan; en soms trippelde ze erbij heen en weer, echt, als een duif.

Als ze zich naar me voorover boog rook ik de geur van melati. Die plukte ze ’s morgens vroeg bij de put, nog voor de zon op was. Na haar ochtendbad stak ze ze in haar konde, haar haarwrong, en zo, schoon en geurig, tilde ze me uit mijn bedje. ‘Ssst, stil ja, jouw moeder sij slaap nog!’ En ze liep met me naar de eetgalerij. Hoe oud zou ik geweest zijn, vier of vijf misschien, een mager, sproetig wezen was ik. Daar op de eettafel wachtte m’n katjang idjo pap, elke dag opnieuw katjang idjo pap. Ze tilde me op een stoel, hoog, op twee kussens zodat ik kon uitkijken op de tuin door de hoge glas-inloodramen met die bloem- en bladmotieven in roze en groen. Ik zag de kooi van de beo, zwart met goud op hoge poten daar onder de sawohboom. Daarachter de twee mango-bomen, daar weer achter de put en dan de pagar die ons erf scheidde van dat van de burens.

Ze bond me m’n slab om en begon me te pidjet, ze kneep me zachtjes in m’n nek, m’n schouders, terug naar m’n nek, m’n schouders. En als ik dan week en slaperig tegen haar aanleunde, sloeg ze haar armen om me heen – ik rook de geur van haar gesteven kabaya – en fluisterzong: ‘anakoe dewe, anakoe dewe...’ En dan was het plotseling voorbij, liet ze me rechtop zitten en beval: ‘Titil! En nou opeten jouw pap hoor! Anders jij blijf kleine djangkrik, sprinkhaan!’

Als onze kokki de grote schaal met nasi goreng had binnengebracht, dampend, geurig en rood van de sambal – en ik nog steeds met lange tanden zat te eten – kwamen mijn ooms een voor een aan tafel: oom Theo, oom Rewi, oom Tjoh en de jongste, Ootje, mijn lievelingsoom die altijd een paar hapjes van mijn pap nam als oma niet keek. Tante Bertje at ’s morgens alleen maar een schijf papaya met een druppeltje citroen, want ze was ‘eeuwig-en-altijd aan de lijn’. Daarna verdween ze in het paviljoen waar ze hele dag bruidsjaponnen en ingewikkelde mantelpakken maakte, want ze was coupeuse. Dat kon ze zo deftig zeggen, met zo’n toegeknepen mondje: cou-peu-se. Tante Elsje stond tegen oma’s knieën aangeleund: haar weerbarstige krullen werden gekamd en oma deed dat hardhandig. Maar als Els haar hoofd greep en zachtjes steunde: ‘Adoe, adoe!’ kreeg ze een tik op haar vingers en bitste oma: ‘Niet zo aanstiel jij seg! Zo’n klein beetje pijn, ah!’

Het laatst kwamen opa en mammië aan tafel. Opa altijd in zijn sarong slaapbroek en badjoe Tjina, een zacht

witkatoenen mannenkabaya, en mammië in een van haar zijden kimono’s, de roze met de chrysanten, of anders de zwarte met de papegaaien als ze weer last had van migraine.

‘Ileen maar kopi toebroek, Maatje, en een beetje peujeum,’ zuchtte ze dan, met haar ogen dicht en twee wijsvingers tegen de slapen. Dan zwegen alle geluiden stil, van stemmen, van lepels en vorken, want Wiesje moest worden ontzien. Na een tijdje kwam ze achter me staan, zoende me zacht en lang – ik rook dan die vreemde mengeling van 4711 en tijgerbalsem – en ging weer naar bed.

Pappie was er haast nooit. Hij werkte bij de genie en was vaak maanden op tournee.

Ik miste hem niet. Waarom zou ik? Mijn ooms waren er toch? Die leerden me knikkeren en namen me op zondagmiddag wel eens mee naar een cowboyfilm. En Simin was er, de kebon, die me hielp met m’n vierkantje tuin onder de mangaboom, volgeplant met luitenantsknopen en witte en lila vuile-oortjes. En opa was er! Ik was opa’s ‘hittepetit’. Hij zong van die gekke liedjes voor me van ‘pakdingklak’ en ‘ningenangening’ en ook van ‘nona manis’ en ‘nina bobo’ Waarom zou ik mijn vader missen? Er waren genoeg mannen in mijn leventje!

’s Zondags gingen we altijd naar de mis. De ooms naar de vroegmis van zes uur – want die duurde maar kort! – en de anderen naar de gezongen hoogmis. Een deleman op hoge wielen- een knikkebollend paard ervoor, een slaperige koetsier op de bok, reed ons naar de kerk: Opa, Oma, tante Elsje en ik, ‘keteplok-

keteplok-keteplok' door de nog frisse morgen. Achter ons in een sado, tante Bertje met haar verloofde oom Willy. Oma was trots op de verloofde van haar dochter. Hij had een sinaas-appelkwekerij op de helling van de Malabar en deed goede zaken. 'Si Willy, hij is een echte volbloed', kon ze wel eens zeggen op een toon alsof ze gebak met roomboter aanprees. Een volbloed is geen hengst in dit geval, maar een pur sang Hollander!

Maar ik vond hem, tja, zo groot en breed en hij kon zo vreemd ruiken, en hij had van die heel wijde neusgaten waar hard, blond haar in groeide!

De klokken beierden, het orgel dreunde, het mannenkoor zong uit alle macht en horen en zien verging mij, klein meisje in organdie sprookjesjurkje. Oma zag er vreemd en deftig, maar vooral vreemd uit in haar lange, donkere japon met kanten bef en manchetten en een rij harde, blinkende knoopjes aan de voorkant. De stof van de japon voelde warm aan, heel anders dan haar koele sarong.

'Knielen', hoorde ik haar zeggen, naast me. En dan: 'Staan.' Knielen-staan-knielen, en dan uiteindelijk: zitten!

In de holte van Opa's arm en wegdrijven op de geur van wierook en de dreun van onbegrepen woorden. Na de mis kwamen er vaak vrienden mee naar huis om een glas van Oma's befaamde tjendol te drinken, goed zoet en ijskoud. De pastoor kwam ook weleens mee. Hij had mijn ouders nog getrouwd en kwam meteen naar dat 'arme, zieke vrouwtje' kijken. Dan gooide Oma bliksemsnel een doek over de kooi

van de beo, opdat hij niet onverhoeds zou krijsen, 'madamariemadamariemarie' – Oma heette Marie – 'mooiebeene!' Dat hadden de ooms hem geleerd!

In de kentering, als de dagen heet waren en de nachten nauwelijks koeler, had ik mijn bange dromen. Dan verschool momo zich onder de kolong van mijn bed en sloop de gondoroewo rond het huis op zoek naar kinderen. Gillend en drijfmat werd ik dan wakker. Vond altijd Oma op de rand van mijn bed, in haar slaapjak, met loshangend haar, mij wiegend en oesoet-oesoet. Ik kreeg in wat water druppeltjes te drinken van een djamoedie die mij kalm moest maken, en ontspannen.

'Rustig maar, ja kind, rustig, rustig...' Oma maakte al haar djamoedies zelf, en ze had er toch vele! Tegen nervositeit, bloedarmoede, puisten, wat niet al. Tante Elsje kreeg van haar elke morgen op de nuchtere maag een heel speciale combinatie te drinken, want ze had net haar maandstonden gekregen. O, dat prachtige woord: 'maandstonden'. Maar als ik Oma vroeg wat dat betekende dan keek ze me met haar donkere matagalak ogen aan en zei streng: 'Ssst! Niet vragen jij! Nog te klein. Later zal jij weten.'

Later – toen deze kleine djangkrik al flink gegroeid was en inmiddels alles af wist van betekenis en ongemak van maandstonden – zaten we midden in de oorlog. De mannen waren opgepakt en de vrouwen woonden samen in mijn ouderlijk huis in Bandoeng. We waren met zijn veertien, vier vrouwen en tien kinderen en Oma was weer de spil waar alles om draaide. In die tijd was ik al oud genoeg om op te merken dat zij, behalve liefdevol en zorgzaam, ook

wel erg autoritair kon zijn, waardoor de spanningen in die zorgelijke tijd in onze familie hoog op konden oplopen. Hoe het ook zij, weergaloos heeft ze ons door die moeilijke jaren heen geloodst. Wie kon als zij van die vieze agaatslakken de meest verrukkelijke besengek en boemboe bali maken? Culinaire hoogstandjes waren het! Semoer van larongs? Toemis van gendjes? Zalig! En wie kon als zij, louter en alleen door daar te staan bij de voordeur, hoog en recht, met fonkelende ogen – mata galak! – de Japanse soldaten doen afdruppen met de staart tussen de poten?

Na de oorlog trouwde ik en vertrok naar Makassar. Oma ging met tante Elsje en haar gezin mee naar Holland. Heel veel later zag ik haar terug. Toen was ze al oud en ziek, en krom van de reuma. Maar nog altijd die wakkere geest, die grote aandacht voor alles wat de familie betrof. En nog altijd zo mooi, mijn oma!